

Бажан Олег (м. Київ)

Кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу історичної регіоналістики Інституту історії України НАН України.
УДК 94(477)314.745.25(477.8)

ОПЕРАЦІЯ «ЗАХІД»: ДО 75-РІЧЧЯ ДЕПОРТАЦІЇ НАСЕЛЕННЯ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ У ВІДДАЛЕНІ РАЙОНИ СРСР

У статті розглядаються причини, підготовка, хід та масштаби примусового виселення жителів західноукраїнських областей вглиб СРСР у жовтні 1947 року.

Ключові слова: *Західна Україна, депортація, радянські спецслужби.*

Суспільно-економічні та ідейно-культурні перетворення в Галичині, на Волині та Буковині у другій половині 1940-х рр., що здійснювалися сталінським керівництвом силовими методами, без урахування національної, релігійної специфіки регіону, спонукали до поширення опозиційних настроїв, зростання акцій непокори серед місцевого населення. Не бажали здавати свої позиції в Західній Україні й українські націоналісти. Провідники самостійницького руху ще в кінці 1943 — на початку 1944 рр. остаточно відмовились від тактики «двофронтової боротьби» і спрямували свої зусилля на недопущення встановлення радянської влади в краї. Поступово протидія тотальній радянизації західних областей переростає в затяжний збройний конфлікт, а протистояння між симпатиками нового соціалістичного ладу та його противниками набуває характеру громадянської війни. В результаті в другій половині 1940-х — початку 1950-х рр. Західна Україна перетворюється на арену кривавої борні між ОУН та УПА з одного боку, і радянськими владними структурами — з іншого.

Після завершення радянсько-німецької війни, більшість політичних і збройних акцій УПА спрямовувалась проти непопулярних заходів радянської влади — проведення масової мобілізації, переслідування УГКЦ, депортації місцевого цивільного населення, насильницької колективізації. З втратою ілюзій про неминучу війну СРСР з США, повстанці переходять до тактики партизанської війни «малими групами», антирадянської пропаганди, саботажу, застосування терористичних акцій проти співробітників правоохоронних органів, партійно-державних працівників, колгоспної адміністрації, спеціалістів, що прибули з інших областей УРСР.

Військові підрозділи УПА, що налічували близько 90 тис. осіб, протягом 1944–1945 рр. здійснили 14,5 тис. терористичних і диверсійних

актів, в результаті яких загинуло 30 тис. чоловік. Натомість війська НКВС, Львівського та Прикарпатського військових округів до кінця 1944 р. провели близько 6,5 тис. антиповстанських операцій, а на кінець осені 1945 р. число акцій придушення самостійницького руху зросло до 27 тис.¹ Чергова широкомасштабна акція радянських військ (бл. 585 тис. солдат), спрямована на повну ліквідацію самостійницького руху, носила назву «Велика блокада»². У ході її здійснення в січні–квітні 1946 р. чисельність учасників руху опору скоротилась до 40%. На початку 1947 р. операції із застосуванням авіації, бронетехніки, достатньо великих контингентів військовослужбовців стають виключенням. Радянська сторона вдається до проведення оперативно-військових операцій, що мають за мету пошук, блокування та знешкодження бункерів, криївок провідних діячів ОУН, командирів УПА.

Занепокоєне складною ситуацією в Західній Україні, політичне керівництво країни постійно шукало нові форми нейтралізації повстанського руху. Починаючи з травня 1945 р. й до 1949 р. радянська влада оголосила 7 амністій для учасників націоналістичного підпілля. Пропозицією уряду скласти зброю в обмін на повне прощення в травні 1945 р. скористалося до 30 тис. повстанців, а в грудні 1949 р. понад 77 тис. учасників руху опору. В пошуках ефективних методів боротьби з озброєним підпіллям апарат правоохоронних органів УРСР вдається до створення «спецгруп» з числа колишніх партизан та перевербованих вояків УПА, легендованих під учасників опору. Завдання «конспіративно-розвідувальних груп» полягало в перевірці агентурних даних щодо причетності підозрілих осіб до ОУН–УПА, розклад підпілля зсередини, компрометація його функціонерів, імітація окремих провідів та груп ОУН в оперативних іграх. Діяльність так званих «спецгруп» МДБ УРСР часто-густо супроводжувалась, актами насильства, грабежу, мародерства, перевдяганнями у форму повстанців з провокаційною метою, нищенням населених пунктів інколи разом з мешканцями.

Ескалація напруги в післявоєнному протистоянні між владою і націоналістичним підпіллям призводило до обопільного насильства, численних жертв, втягування у епіцентр протиборства цивільного населення. Поширеною формою залучення місцевого населення у збройний конфлікт з боку радянської влади стали винищувальні батальйони та групи охорони громадського порядку. Поступовий перехід з 1945 р. українських повстанців до діяльності малими групами-боївками спонукав органи МДБ до систематичного проведення військово-чекістських операцій. Попри різноманітні репресивні заходи, бажаного результату у тривалому протистоянні з учасниками формувань ОУН і УПА радянським силовим структурам досягнути не вдалося.

Заради послаблення національно-визвольного руху в Західній Україні радянська влада вдається до каральних акцій проти місцевого мирного населення, звинуваченого у співпраці та співчутті повстанцям. Поштовхом до репресивних заходів стосовно близьких та рідних повстанців стало розпорядження наркома внутрішніх справ СРСР Л. Берії № 7129 від 31 березня 1944 р. в якому двом заступникам наркома внутрішніх справ СРСР С. Круглову, І. Серову та наркому внутрішніх справ УРСР В. Рясному наказувалося: «Всіх повнолітніх членів сімей засуджених оунівців, а також активних повстанців як арештованих, так і убитих у зіткненнях — засилати у віддалені райони Красноярського краю, Омської, Новосибірської та Іркутської областей, а їхнє майно конфіскувати відповідно до наказу НКВС СРСР № 001552 від 10 грудня 1940 р.»³.

Лише впродовж 1944 р. з Волинської, Дрогобицької, Львівської, Рівненської, Станіславської, Тернопільської областей було відправлено в заслання 4724 родини загальною кількістю 12 762 осіб. «Глибоке очищення» західноукраїнських земель від симпатиків ОУН і УПА продовжилось і в наступному році. Примусової депортації в 1945 р. зазнали 7393 родини повстанців у кількості 17497 осіб. У перший повоєнний рік із західноукраїнського регіону було вилучено 2612 сімей «антирадянського елементу» (6350 особи)⁴. Всього за даними Галузевого державного архіву СБУ в 1944–1946 рр. з теренів Західної України у віддалені місцевості СРСР було депортовано 14728 родин учасників національно-визвольного руху в кількості 36608 осіб⁵. Однак партійне керівництво УРСР вимагало від силових структур не зупинятися на досягнутому.

Найбільша депортація населення із Західної України відбулася в жовтні 1947 р. Вона увійшла в історію під кодовою назвою операція «Захід». Спираючись на документальні матеріали, що зберігаються в Галузевому державному архіві Служби безпеки України можна стверджувати, що задум провести в західноукраїнському регіоні чергову і наймасштабнішу репресивну акцію належить заступнику міністра державної безпеки СРСР генерал-лейтенанту С. Огольцову та міністру державної безпеки УРСР генерал-лейтенанту С. Савченку, які в спільному листі на ім'я міністра держбезпеки СРСР генерал-полковника В. Абакумова від 24 травня 1947 р. просили дозволу від МДБ СРСР продовжити депортаційну практику, мотивуючи своє прохання наступним чином: «Виселення сімей оунівців та бандитів, як показав досвід, стало вельми ефективним засобом боротьби з оунівським підпіллям та бандитизмом, значною мірою сприяло розкладанню підпілля та банд, викликало явку з повинною, ускладнювало оунівським керманичам вербовку нових членів ОУН та бандитів, штовхало тих хто з'явився з повинною на активну боротьбу з бандами, скорочувало базу пособників, так як місцеве

населення, боячись такої репресії, як виселення сімей, відмовлялось надавати бандитам матеріальну допомогу»⁶.

Ініціативу силових структур нанести черговий удар по «націоналістичному підпіллі» підтримало політбюро ЦК ВКП(б) своїм рішенням від 13 серпня 1947 р. (П59/123). На виконання постанови вищого політичного керівництва країни міністр державної безпеки СРСР В. Абакумов 22 серпня 1947 р. видав наказ за № 00430 «Про виселення сімей засуджених, убитих, перебуваючих на нелегальному становищі, активних націоналістів та бандитів з території західних областей України». У секретному наказі зокрема зазначалось: «2. Начальнику Головного Управління військ МДБ СРСР генерал-лейтенанту БУРМАКУ для проведення операції додатково виділити та направити у розпорядження Міністра Державної Безпеки УРСР генерал-лейтенанта САВЧЕНКО: 24 мотострілецький полк; 2 батальйони 260 стрілецького полку 5-ї дивізії; 26-й стрілецький полк 4-ї дивізії; батальйон 284-го стрілецького полку 7-ї дивізії; 2 батальйони 8-го мотострілецького полку; 2 батальйони 13-го мотострілецького полку та Саратовське училище військ МДБ. Тов. БУРМАКУ забезпечити прибуття військ на Україну не пізніше 5 жовтня 1947 року. 3. Генерал-лейтенанту МІЛЬШТЕЙН направити у розпорядження Міністерства державної Безпеки УРСР 3 тисячі офіцерів та сержантів корпусу та дивізії охорони на залізничному та водному транспорті, попередньо сформувавши з них ротні підрозділи. Тов. МІЛЬШТЕЙН забезпечити прибуття особового складу корпусу та дивізії охорони МДБ на залізничному та водному транспорті до місця дислокації не пізніше 5 жовтня 1947 року. <...> 5. Заступнику Міністра Державної Безпеки СРСР по кадрам генерал-майору СВИНЕЛУПОВУ направити у західні області 3500 оперативних співробітників та забезпечити їх прибуття до місця призначення не пізніше 15 вересня 1947 року. 6. Заступнику Міністра Державної Безпеки СРСР генерал-лейтенанту БЛІНОВУ забезпечити проведення операції необхідною кількістю автотранспорта та пального.<...>

Операцію по виселенню провести з 10 по 20 жовтня ц.р., забезпечивши конспірацію всіх здійснюваних підготовчих заходів»⁷. Додатком до наказу була інструкція «Про порядок проведення виселення сімей активних націоналістів та бандитів із західних областей України», в якій чітко прописувалось хто підлягає виселенню (повнолітні та неповнолітні члени сімей повстанців та їх близькі родичі, які проживають спільно), докладно роз'яснювалися функції спеціальної групи оперативних співробітників, які «разом з представниками місцевих органів влади повинні будуть здійснювати процедуру виселення»⁸.

У день виходу наказу міністр держбезпеки В. Абакумов шифро-телеграмою повідомив першого секретаря ЦК КП(б)У Л. Кагановича та

голову Ради міністрів УРСР М. Хрущова про направлення в Україну заступника міністра держбезпеки СРСР О. Блінова, начальника Головного Управління військ МДБ СРСР П. Бурмака та генерал-лейтенанта О. Вадіса для проведення необхідних заходів, пов'язаних з виселенням сімей членів ОУН та УПА⁹ (всього в операції «Захід» було задіяно 15750 осіб керівного складу силових відомств та близько 30 тисяч солдат)¹⁰.

Підготовка до операції тривала всього два місяці. Отримавши вказівки з Москви про «зачистку» території Західної України від «ворогів народу та їх пособників», місцеві підрозділи МДБ та МВС спільно зі працівниками райкомів КП(б)У почали складати списки кандидатів на депортацію, розподіл за населеними пунктами військових підрозділів, автомобільного та гужевого транспорту.

29 серпня 1947 р. у Львові відбулась нарада уповноважених МДБ СРСР та начальників обласних управлінь, на якій був зачитаний наказ міністра МДБ №-00430 від 21 серпня 1947 р., а також скрупульозним чином пророблена інструкція до майбутньої чекістської операції. З 31 серпня по 3 вересня 1947 р. проведені виїзні засідання в Станіславі та Тернополі за участі уповноважених МДБ СРСР О. Блінова, О. Вадіса, а також заступника міністра внутрішніх справ УРСР М. Дятлова, присвячені результатам роботи по оформленню облікових справ на сім'ї, які підлягають виселенню¹¹. На оперативній нараді уповноважених МДБ СРСР, начальників УМДБ західних областей, представників командного складу внутрішніх військ та транспортних органів МДБ у Львові 2 жовтня 1947 р. обговорювалася сама процедура виселення «неблагонадійного елемента», а також проблеми взаємодії частин Радянської Армії, підрозділів прикордонних військ, спеціальних груп оперативних співробітників МДБ та МВС¹².

10 жовтня 1947 р., на основі оперативного плану МДБ УРСР, міністр внутрішніх справ УРСР Т. Строкач затвердив план оперативних заходів свого відомства. Для проведення депортації був створений оперативний штаб на чолі з заступником міністра внутрішніх справ УРСР комісаром міліції 2-го рангу М. Дятловим з дислокацією у Львові (у жовтневій операції 1947 р. по виселенню у віддалені райони СРСР сімей оунівців було задіяно 13592 співробітника органів внутрішніх справ та військово-вослужбовців¹³). 16 жовтня 1947 р. у Львові зібралися на інструктаж співробітники Управління МДБ по охороні залізничних доріг, а також начальники ешелонів, які відповідали за транспортування спецконтингента з 87 залізничних станцій Західної України¹⁴.

Акція насильного переміщення великої кількості людей розроблялася співробітниками МДБ по всім канонам військової операції. На період проведення депортації була розроблена спеціальна таблиця радіосигналів

(наприклад, комбінація цифр «470» означала — «виселення закінчив»; «617» — «веду бій з бандою в координатах» і т. п.). На військових топографічних картах співробітники МДБ відобразили місця спеціальних збірних пунктів, схеми розташування нафтових баз, полкових складів паливно-мастильних матеріалів, заправних пунктів автомашин, напрямок руху транспорту зі спецконтингентом. Завчасно у друкарні було виготовлено бланки: «Ешелонний список висланих сімей», «Протокол обшуку», «Акт опису майна». Варто підкреслити, що операція «Захід» готувалася в режимі суворої секретності. Наприклад, секретарі райкомів партії та начальники місцевих підрозділів МДБ були поінформовані про каральну акцію за 2–3 дня, а інші виконавці дізналися про депортацію тільки з початком її реалізації — о 6 ранку 21 жовтня 1947 р.¹⁵

У Львові операція «Захід» стала реалізовуватися о 2 годині ночі 21 жовтня. Як стверджували згодом співробітники МДБ, час для виселення пособників УПА було обрано невдало. З 162 сімей (486 чол.), які підлягали депортації спершу на залізничну станцію було доставлено тільки 8 сімей (20 осіб) у зв'язку з тим, що «оперативні групи витратили значний час на те, щоб увійти у квартири, так як всі парадні двері заперті»¹⁶. У процесі розгортання операції по місту всього було доставлено на спеціальний збірний пункт 184 сім'ї (чоловіків — 136; жінок — 200, дітей — 112). Мали місце випадки коли з появою оперативних груп деякі сім'ї намагалися сховатися у підвалах чи у сусідів.

У період з 2 до 4 години був перерваний сон жителів Рава-Руська, Жовква, Бузьк, Городок, Яворів. В інших районних центрах та селах Львівської області операція розпочалась на світанку¹⁷.

У відповідності з отриманими інструкціями була проведена каральна акція на Волині. У доповідній записці «Про результати роботи УМДБ Волинської області по виселенню сімей активних учасників ОУН» від 26 жовтня 1947 р. начальник обласного управління МДБ полковник І. Матвієнко відзначав: «Операція по виселенню розпочалась у всіх селах області в 6 годин ранку 21 жовтня ц. р., відбулася організовано та завершена того ж дня в основному до початку сутінок... Понад 150 осіб зі складу сімей, які підлягали виселенню, не були вдома в момент операції (знаходились у від'їзді) і тому не були виселені. Вже після відправки ешелону частина з відсутніх у момент операції з'явилась в райвідділ МДБ з проханням направити їх до висланих сімей»¹⁸.

З «незначними труднощами» зіштовхнулися співробітники МДБ у Рівненській області. У записці по «ВЧ» відповідальні за реалізацію операції «Захід» у Рівненській області уповноважений МДБ СРСР полковник М. Головков та начальник Управління МДБ по Рівненській області В. Шевченко інформували заступника міністра держбезпеки СРСР

генерал-лейтенанта С. Огольцова та міністра держбезпеки УРСР С. Савченко про негативне реагування населення на виселення сімей оунівців: «У зв'язку з проведенням нашими органами операції по виселенню сімей бандитів та учасників націоналістичного підпілля, зі сторони деякої частини місцевого населення, в день операції мали місце факти відкритого співчуття до виселенців та надання їм допомоги — переховування від виселення. Наприклад: а) при виїзді автомашини з посадженими на неї сім'ями бандитів, село Корпин Рівненського району, жителями цього села щільним кільцем була оточена машина з метою затримання її виходу з села. У зв'язку з цим оперативна група для наведення порядку та отримання можливості виїзду автомашини з сім'ями бандитів, вимушена була відкрити попереджувальний вогонь. Аналогічні факти затримання автомашин із завантаженими на них сім'ями бандитів мали місце в селах Новий Двір та Абаров Рівненського району. б) Під час обшуку, який відбувався в будинку виселяємої сім'ї засудженого бандита Андрошулик Марії, невідомими жителями цього села була викрадена її 4-х літня донька (с. Новий Двір). З метою переховування її від оперспівробітників, які проводили виселення, перенесли її на другий поверх будинку, звідти скинули її на руки чатувавшим в цей час іншим жителям села, після чого донька Андрошулика була схована. Пошуки викраденої дівчинки позитивних результатів не дали <...> В деяких селах Рівненського, Олександрійського, Тучинського, Межиріцького та інших районів, жінки супроводжували висланих плачем та криком. Були випадки коли окремі з них демонстративно вимагали щоб їх погрузили разом з висланими або розстріляли на місці»¹⁹.

Виключно у складних метеорологічних умовах відбувалося «вилучення ворожого елемента» в Станіславській та Чернівецькій областях. Напередодні операції в гірських районах Жаб'євського, Кутського, Косівського, Долинського районів Станіславщини, в результаті віхоли, сніжний покрив доходив до 2 метрів. У сніжному капкані опинилось 55 військових машин на шляху руху з Коломиї до Косова. По дорозі з Надвірної в Жаб'є застрягло 30 автомашин з солдатами. Спроба прокласти дорогу до Яремчі і далі в гори за допомогою танків теж зазнала фіаско. У зв'язку зі сніжною стихією операція «Захід» у Чернівецькій області була подовжена до 23 жовтня 1947 р.²⁰

В інформаціях вищому керівництву МВС УРСР про хід операції, про організоване «завантаження у вагони спецконтингенті» зустрічались факти, які паплюжили «образ радянського чекіста». Наприклад, в Ракитнянському районі Рівненської області помічник командира роти 81 стрілецької дивізії лейтенант Сидоров при виселенні сім'ї убив двох свиней та намагався їх вивезти. але був затриманий начальником районного

відділу МВС. Випадки мародерства мали місце і серед місцевого парт-активу. В Лопатинському районі Львівської області секретар райкому ЛКСМУ Омельчук завіз до себе на квартиру два мішки вилученого зерна та спробував його присвоїти. Органами МВС був встановлений факт завозу третім секретарем райкому КП(б)У Бобровського району Львівської області Тимошенко до себе на квартиру 5 центнерів вилученої картоплі²¹.

Результати операції «Захід» були підведені в кінці жовтня 1947 р. Міністр внутрішніх справ СРСР С. Круглов у листі на ім'я заступника голови Ради міністрів СРСР Л. Берії доповідав про вилучення із західних областей України 26682 сімей спецпереселенців або 76.192 особи, в тому числі чоловіків — 18866, жінок — 35152, дітей — 22174. З них у примусовому порядку було направлено на підприємства вугільної промисловості східних районів СРСР 21380 сімей (60814 чол.)²², в тому числі на комбінат «Кузбасвугілля» — 30251 чол.; комбінат «Челябінськвугілля» — 10495 чол.; комбінат «Молотоввугілля» — 4976 чол.; комбінат «Карагандавугілля» — 8191 чол.; комбінат «Східсибвугілля» — 5203 чол.; вугільний сектор Красноярського краю — 1698 чол.²³. Крім того, 5264 сім'ї (15202 особи) «активних українських націоналістів» під конвоєм були направлені в Омську область для роботи на промислових підприємствах та сільському господарстві²⁴.

Масштаби жовтневої 1947 р. депортації з теренів Західної України постійно уточнювалися. Так, у «Довідці про кількість виселеного контингенту з території України на період 1944–1948 рр.» вказувалося, що у жовтні 1947 р. органами держбезпеки СРСР вислано 26332 сім'ї учасників націоналістичного підпілля у кількості 77791 особа (Волинська область — 2711 сімей (9050 осіб); Дрогобицька обл. — 4504 сімей (14456 чол.); Львівська обл. — 5223 сімей (15920 осіб); Рівненська обл. — 3767 родин (11347 осіб); Станіславська обл. — 4512 сімей (11883 чол.); Тернопільська обл. — 5001 (13508); Чернівецька обл. — 613 (1627)). На початку 1960-х р. у документах КДБ УРСР кількісні показники депортації 1947 р. родин учасників ОУН визначалися цифрою 77808 осіб²⁵.

Зусилля співробітників МДБ СРСР у проведенні в найкоротші терміни наймасовішої депортаційної акції на теренах Західної України були належним чином оцінені в Кремлі. Указом Президії Верховної Ради СРСР від 29 жовтня 1948 р. «за успішне виконання спеціального завдання Уряду» по боротьбі з націоналістичним підпіллям в Західній Україні були нагороджені: орденом Червоного Прапора — начальник ГУВВ МДБ СРСР генерал-лейтенант Петро Васильович Бурмак; начальник УМДБ Львівської області генерал-лейтенант Олександр Іванович Воронін; заступник начальника 5 управління МДБ СРСР полковник Михайло Нифо-

нович Головков; начальник УМДБ Тернопільської області полковник Василь Дмитрович Коломієць; начальник УМДБ Дрогобицької області полковник Володимир Федорович Майструк; 1-й заступник міністра держбезпеки СРСР генерал-лейтенант Сергій Іванович Огольцов; начальник УМДБ Станіславської області полковник Роман Миколайович Сараєв; орденом Вітчизняної війни I ступеня — заступник міністра держбезпеки СРСР генерал-лейтенант Афанасій Сергійович Блінов; начальник ГУО МДБ СРСР на транспорті генерал-лейтенант Олександр Анатолійович Вадіс; заступник міністра внутрішніх справ УРСР по неоперативним питанням комісар міліції 3 рангу Микола Олексійович Дятлов; начальник УМДБ Волинської області полковник Іван Арсентійович Матвієнко; начальник УМДБ Чернівецької області полковник Микола Антонович Решетов; начальник УМДБ Рівненської області полковник Володимир Григорович Шевченко. Всього було нагороджено 1708 осіб, з них орденом Червоного Прапора — 49, орденом Вітчизняної війни I ступеня — 193, орденом Вітчизняної війни II ступеня — 272, орденом Червоної Зірки — 572, медаллю «За відвагу» — 523, медаллю «За бойові заслуги» — 99²⁶.

Звуження радянською системою до критичної межі соціальної бази ОУН та УПА шляхом репресій та депортацій «антирадянського елемента» вирішило долю повстансько-підпільного руху. Складне становище, в якому опинилось націоналістичне підпілля на західноукраїнських землях в кінці 1940-х р., змусило президію Української Головної Визвольної Ради (координатора національно-визвольного руху в Україні) прийняти рішення про остаточне згорання діяльності УПА як збройної формації. Широка громадськість дізналася про саму масову депортації населення Західної України лише в часи «горбачовської перебудови».

Бажан Олег (з. Киев)

Кандидат исторических наук, старший научный сотрудник
отдела регионалистики Института истории Украины НАН Украины

Операция «Запад»: к 75-летию депортации населения Западной Украины в отдаленные районы СССР.

В статье рассматриваются причины, подготовка, ход и масштабы насильственного выселения жителей западноукраинских областей вглубь СССР в октябре 1947 года.

Ключевые слова: Западная Украина, депортация, советские спецслужбы.

Oleg Bazhan (Kyiv)

Senior Research Fellow of the Department of Regional Studies at the Institute of History of Ukraine at the National Academy of Sciences of Ukraine, Candidate of Historical Sciences.

Operation “West”: Devoted to the 75th anniversary of the deportation of inhabitants of Western Ukraine into the remote districts of the USSR.

In the article, the author examines the reasons, preparation, process, and scale of the expulsion of population of Western Ukrainian oblasts far inland in October 1947.

Keywords: *Western Ukraine, deportation, Soviet special services.*

¹ Політичний терор і тероризм в Україні XIX–XX ст. Історичні нариси / Д.В. Архієрейський, О.Г. Бажан, Т.В. Бикова та ін. — К.: Наукова думка, 2002. — С. 752.

² Там само. — С. 748.

³ Галузевий державний архів Служби безпеки України (далі — ГДА СБ України). — Ф. 2. — Оп. 103 (1954). — Спр. 2. — Арк. 4.

⁴ Вронська Т. Заручники тоталітарного режиму: репресії проти родин «ворогів народу» в Україні (1917–1953 рр.). — К., 2009. — С. 362.

⁵ ГДА СБ України. — Ф. 2. — Оп. 103 (1954). — Спр. 2. — Арк. 1.

⁶ Там само. — Арк. 2.

⁷ Там само. — Арк. 12.

⁸ Там само. — Арк. 16–19.

⁹ Там само. — Арк. 37.

¹⁰ Там само. — Арк. 38.

¹¹ Там само. — Арк. 12.

¹² Там само. — Арк. 63–75.

¹³ Галузевий державний архів Міністерства внутрішніх справ України. — Ф. 15. — Оп. 1. — Спр. 48. — Арк. 76–77.

¹⁴ ГДА СБ України. — Ф. 2. — Оп. 103 (1954). — Спр. 2. — Арк. 110–118; Вронська Т. Вказана праця. — С. 370.

¹⁵ Вронська Т. Вказана праця. — С. 370.

¹⁶ ГДА СБ України. — Ф. 2. — Оп. 103 (1954). — Спр. 4. — Арк. 42.

¹⁷ Там само. — Спр. 2. — Арк. 12.

¹⁸ Там само. — Спр. 1. — Арк. 257–262.

¹⁹ Там само. — Спр. 1. — Арк. 153–155.

²⁰ Галузевий державний архів Міністерства внутрішніх справ України. — Ф. 15. — Оп. 1. — Спр. 48. — Арк. 346.

²¹ Там само. — Спр. 50. — Арк. 1–4.

²² Згодом у доповідній записці заступнику голови Ради міністрів СРСР Л. Берії від 28 листопада 1947 р. міністр внутрішніх справ С. Круглов уточнив кількість депортованих осіб, направлених на роботу у вугільну промисловість східних районів СРСР — 21197 сімей (61.066 чол.) // Депортації. Західні землі України кінця 30-х — початку 50-х рр. Документи, матеріали, спогади. У трьох томах. — Т. 2: 1946–1947 рр. — Львів, 1998. — С. 289.

²³ Депортації. Західні землі України кінця 30-х — початку 50-х рр. Документи, матеріали, спогади. У трьох томах. — Т. 2: 1946–1947 рр. — Львів, 1998. — С. 287–288.

²⁴ Там само. — С. 289.

²⁵ Вронська Т. Вказана праця. — С. 373.

²⁶ Державний архів Російської Федерації. — Ф. Р-7523. — Оп. 36. — Спр. 448. — Арк. 84–132.